

Naturskyddsföreningens guide

UT I NATUREN

UTFLYKTER — ÄVENTYR — UPPLEVELSER

ERIK HANSSON

NATURSKYDDSFÖRENINGEN 2020

BONNIER FAKTA

Förord 9

Naturen har något för alla 10

VÅREN

SPANNA EFTER VÅRBLOMMOR 26

MÖT VÅRFÅGLARNA 30

KIKA NÄRA PÅ VÅRENS KRYP 44

UPPTÄCK MYRORNAS VÄRLD 49

LÄR KÄNNA REPTILERNA 55

NJUT AV VÅRENS SKAFFERI 58

SE FISKARNA LEKA 64

GÅ PÅ GRODKONSERT 66

MED BARNEN I NATUREN 72

SOMMAREN

HITTA SOMMARENS KRYP 80

UPPTÄCK FLER NYCKELPIGOR 84

SKÅDA FJÄRILAR 89

TITTA PÅ TROLLSLÄNDOR 94

LETA EFTER FRIDLYSTA ORKIDÉER 100

NJUT AV NATURENS SKAFFERI 105

LYSSNA PÅ NATTENS SÅNGARE 108

LOCKA NATTFJÄRILAR 112

SPANNA EFTER FLADDERMÖSS 116

LÄS VÄDRET I SKYN 120

SE BJÖRN PÅ NÄRA HÅLL 124

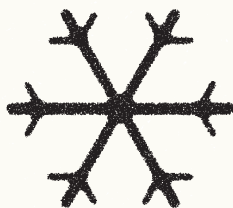
UT OCH PADDLA 129

FÖLJ EN SNORKELLED 130

VANDRA I FJÄLLEN 133

MED BARNEN I NATUREN 136

HÖSTEN

- SE HÖSTENS FÄRGPRAKT 147
- FÖLJ FÅGLARNAS FLYTT 150
- PLOCKA SVAMP OCH BÄR 157
- KIKA PÅ LAVAR MED LUPP 166
- LÄR DIG SKOGENS MOSSOR 171
- SE LAXFISKARNAS LEK 174
- UPPLEV KRONHJORTENS BRÖL 178
- LETA EFTER STRANDFYND 183
- ÅK PÅ SÄLSAFARI 186
- MED BARNEN I NATUREN 190

VINTERN

- TITTA PÅ KNOPPAR 199
- PLOCKA VINTERNS GODA 204
- MATA FÅGLARNA 208
- SPÅRA DJUR 213
- SE PÅ NORRSKEN 223
- SKÅDA STJÄRNOR 224
- LYSSNA PÅ UGGLOR 228
- NÄRKONTAKT MED ÖRNAR 234
- GÅ PÅ ROVDJURSSAFARI 236
- MED BARNEN I NATUREN 238

Guide till artbingon 242

Lästips och källor 246

Register 249

Bilder 254

Tack 256

A photograph of a forest with tall, thin trees and a ground covered in green moss and small white flowers. The text "VÅREN" is overlaid in the center.

VÅREN

NÄR KOMMER VÅREN?

Det är välkänt att våren kommer allt tidigare på grund av klimatförändringarna. Hägg och syren blommar nu ungefär en vecka tidigare än de gjorde för femtio år sedan. Även flyttfåglarna har ändrat sina flyttmönster. Flera arter har tidigare lagt sin flytt med en vecka de senaste trettio till fyrtio åren.

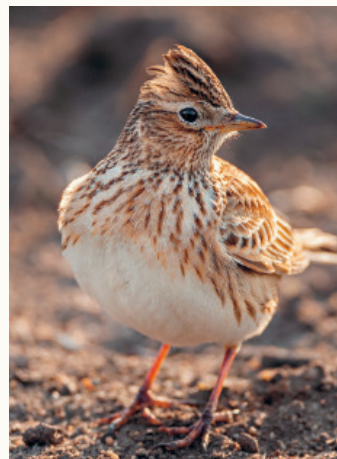
Det finns också fåglar som kallas datumflyttare, exempelvis näktergal, törnskata och tornseglare. De kommer till Sverige relativt planerligt vid ungefär samma datum år efter år. Det kan bli ett problem om deras punktliga ankomst innebär att de missar när det finns som mest byten åt ungarna. De hamnar i otakt med den övriga naturen.

Hur det blir i framtiden när temperaturen förväntas öka kraftigt i samband med den globala uppvärmningen är svårt att sja om. Men naturen kommer att behöva anpassa sig och alla arter kommer inte att klara det. Än så länge kan vi dock glädja oss åt klassiska vårtecken, även om det kan vara en bitterljuv upplevelse att se dem allt tidigare på året.

Lär dig fåglarnas sång

Det är spännande att vara ute med fågelskådare som är duktiga på fågelläten. Det är som att de har superhjärtesinnen och uppfattar saker som ingen annan hör. Ett sekundlångt »psiiip« från något som flög förbi i hög fart, och du själv inte lade märke till, kommenteras: »Rödstrupig piplärka – kul!« Men superhörseln handlar såklart om erfarenhet och om att vara uppmärksam. På samma sätt som du kan lära dig att känna igen vanliga ljud i ditt hem eller från din mobiltelefon går det också att lära sig fåglars läten. Du kan vänta med de kontaktläten som förbiflygande fåglar ofta ger ifrån sig och istället börja med något enklare – sången. På nästkommande uppslag presenteras tolv vanliga fåglars sång.

Vissa fåglar sjunger även på vintern, men det är på våren som de flesta tar ton ordentligt. Först ut är övervintrarna, som talgoxen, blåmesen och koltrasten, men snart fylls det på med sångare som gör sitt bästa för att låta som lämpliga partners och tuffa motståndare om de bästa reviren.

Sånglärkan har minskat kraftigt i antal sedan 1970-talet. Förr var sakta dalande, drillande lärkor i skyn en vanlig syn. Nu har de trängts undan av det allt mer storskaliga och industrialiserade jordbruket.

Tofsvipan är en nästan lika typisk jordbruksmarksfågel som sånglärkan. Ett lantbruk utan de svartvita, rundvingade vadarfåglarnas bågiga flykt känns inte fullständigt.

12 VANLIGA FÅGLARS SÅNG

För att kunna känna igen fågelsång måste du öva. Lyssna på låtena om och om igen och försök förknippa melodierna med något som du kan koppla till fågeln. Här får du tips på olika ramsor som du kan använda som stöd för minnet, men det bästa är oftast att komma på något själv. Det behöver inte ens vara särskilt bra eller exakt. Det kan lika gärna, eller kanske till och med hellre, vara något konstigt eller knasigt.

Domherre

Ja', ja', ja', ja'
är från
Jönköping, ja'

Bofink

DOMHERRE

Både hanen och honan har svarta hättor, men medan hanen har ett färgstarkt rosarött bröst är honan mer gråaktig. Locklåten är sorgset och ödsligt med tystnad mellan varje strof. Tänk dig att den typiska julkortsfågeln låter så här: » Juul, juul, juul.«

BOFINK

Tidig vårfågel. Honan påminner om en gråsparv i färgerna, medan hanen har en grå huva och rostrött bröst. Bofinken har en ganska kraftig, lite metallisk och tempofylld sång som ökar på slutet. Det finns mängder av ramsor kopplade till låten, bland andra »Ja', ja', ja', ja' är från Jönköping, ja'«, »Snälla lilla mamma, får jag gå på bio idag?« och »Har du nu varit ute och ränt igen?«

GRANSÅNGARE

Liten anonym gulgröngrå sångare som enklast känns igen på den taktfasta sången. Tempot i sången är lätt att minnas genom den här ramsan: »Salt sill, salt sill, salt sill.«

BLÅMES

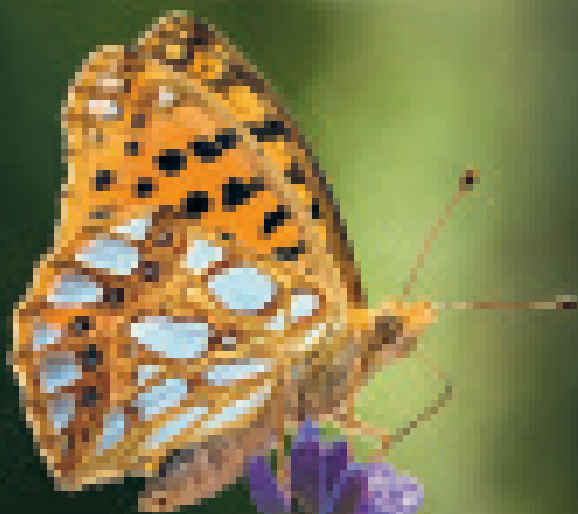
Den lilla gulblåvita blåmesen har en sång som inte har någon tydlig karaktär. Den har ungefär samma uppbyggnad som en liten, nätt metallplatta som snurrar på ett glasbord: »Sisi terrerrere.«

GULSPARV

Gulsparven ser ut som den heter och är känd för att kunna räkna till sju i sin sång: »1, 2, 3, 4, 5, 6, sjuuu.« Eller om du har svårt att komma ihåg artnamnet: »1, 2, 3, 4, 5, 6, guuul.«

DUVOR

Tre av våra duvor har liknande hoande läten, men med olika många stavelser. De låter så här: skogsduvan »Gå då« eller »Skoo-og«, den grårosa turkduvan »Men gå då« och den stora ringduvan »Men gå då, ändå« eller »Jag haar ju en ring«.

GÖR EN INSATS FÖR FJÄRILARNA

- Odlaväxter som fjärilarna uppskattar både som larver och fullvuxna. Många fjärilslarver lever av brännässla, gulvial, kärringtand, kråkvicker och gräset fårsvingel. Även lavendel, isop, åkervädd, röllika, buddleja, kaprifol och kungsmynta ger gott om föda till fjärilarna.
- För de vuxna fjärilarna är det bra att sätta ut fågelbad där de kan landa på något för att dricka. Skapa gärna en liten strand av sand.
- Låt gräsmattans växter gå i blom och lämna delar oklippta till slutet av sommaren.
- Skapa artrika vägkanter. Genom att låta växter intill vägar gå i blom, inte klippa dem lika ofta och samla upp det som klipps kan våra vägkanter bli viktiga livsmiljöer för fjärilar och andra arter. Läs mer på reddabina.nu/ vägkanter.

SKÅDA FJÄRILAR

värmeälskande färgstänk

VAD SIGNALERAR SOMMAR starkare än fjärilar? Dessa värmeälskande insekter ger sig inte ut på vingarna förrän det är tillräckligt varmt. Vissa arter är förvisso igång redan på våren, men det är sommaren som är fjärlarnas årstid. Det är då flest arter är aktiva och för att se dem behöver du oftast inte gå längre än till en trädgård eller park med många lämpliga blommor. Flera fjärlarter är dock lite mer svårflörtade och kräver en viss sorts natur eller en viss värdväxt (växt som de är beroende av för föda eller uppfödning av larver) för att hittas. De senaste åren har flera sällsynta fynd lockat många naturvänner att åka och skåda fjärilar på samma sätt som det skådas fåglar.

Att titta på dagfjärilar är ett perfekt sätt att förgylla sommarens naturutflykter. Det finns tillräckligt många arter i Sverige för att det ska bli en utmaning, men så pass få att det är överskådligt. De är också relativt enkla att se om du vet var du ska leta, och för dig som gillar värme och är för morgontrött för att fågelskåda i gryningen är fjärilar betydligt mer lämpliga att ägna sig åt. Dessutom är de inte alltid så rädda av sig. Rör du dig lugnt och försiktigt kan du komma ganska nära.

En perfekt plats för att hitta fjärilar är öppna, solbelysta marker med många blommande växter av olika arter. Det kan vara en skogsglänta, en blomsteräng, längs en skogsbilväg med blommande vägkanter eller i en trädgård full av växter i blom.

Bästa tiden för fjärlskådning är när det är som varmast mitt på dagen. Det är också viktigt att tänka på den så kallade flygtiden. Vissa fjärilar är relativt trogna specifika veckor eller månader och flyger enbart under den här tiden. Bland blåvingarna är det till exempel bara ett fåtal arter som flyger i april och början av maj. De flesta kommer fram först i juni. Med den kunskapen blir det enklare att veta vilken art du har framför dig.

HOTADE OCH FRIDLUSTA ARTER

Många fjärlarter har specifika behov och är knutna till vissa värdväxter vilket gör dem känsliga för försämring och förlust av livsmiljöer. Det är de främsta anledningarna till att fler än var femte fjärlart är hotad i Sverige idag.

Det finns sju fjärlarter som är fridlysta och därmed inte får fångas in. Alla är relativt sällsynta, men titta gärna i en fjärlsbok hur de ser ut så att du inte råkar fånga dem.

- Apollofjäril
- Asknätfjäril
- Brun gräsfjäril
- Därgräsfjäril
- Mnemosynefjäril
- Svartfläckig blåvinge
- Väddnätfjäril

ÅK PÅ SÄLSAFARI

lugn närkontakt

PLÖTSLIGT ÄR DEN bara där. Ett klotrunt huvud som tittar upp ur vattnet – och så ett till. Sälarna spanar in dig och gör kanske en snabb bedömning av om du verkar farlig eller om de kan slappna av. Du har säkert sett sälar på håll tidigare och med hand- eller tubkikare går det att studera dem riktigt bra även på avstånd, framför allt när de ligger och balanserar på stenar ute i vattnet som stora, grå ostbågar. Men det är något annat att uppleva dem på nära håll från en båt eller en kajak. Då kan du studera deras beteende och utseende i detalj.

Det finns många aktörer som arrangerar sälsafari och du kan såklart även åka på en egen sälutflykt. En bra tid att göra det är på hösten. Då har de flesta testosteronstinna motorbåts- och vattenskoterägare lämnat vattnet och det råder ett större lugn längs vår kustremsa. Det gör upplevelsen starkare för dig och det uppskattas säkerligen även av landets sälar och andra havslevande djur. Dessutom är det oftast mindre känsligt att röra sig utmed kusten efter fåglarnas häckningstid. Ta reda på vad som gäller just där du befinner dig.

Försök att ta dig fram så tyst och lugnt som möjligt när du börjar närma dig sälarna. Då kan det mycket väl hända att det är de som kommer att söka sig till dig. Sälarna är relativt ofta nyfikna av sig och kan komma riktigt nära. Det är i närkontakt med dem i vattnet som deras smidighet och skicklighet att röra sig blir som allra tydligast. Det här är deras element, vi är bara klumpiga gäster i farkoster. Närmast och bäst upplevs sälar från kajak, men tänk på att det krävs viss erfarenhet för att paddla till havs.

Rör dig lugnt och stilla och förfölj inte sälarna. Visa hänsyn och håll avståndet så ökar chansen att det är sälarna som närmar sig dig istället för tvärtom.

TA HJÄLP AV PROFFS

Det finns en lång rad företag runt om i Sverige som arrangerar allt från kajakkurser till färdiga sälutflykter, på både väst- och östkusten. Vissa utflykter sker med motorbåtar, andra med segelbåt eller kajak. Sök på »sälsafari« så hittar du arrangörerna.

SVERIGES 3 SÄLARTER

Det är inte så enkelt att se skillnad på våra svenska sälararter. Du behöver titta noga på nosen och huvudformen, gärna i profil. Försök också lära dig vad som är stort eller litet för att vara en säl.

Gråsäl

GRÅSÄL

Vår största säl kan bli upp till 3 meter lång och är en mästertlig simmare. Gråsälen kan dyka ned till 120 meters djup och kan simma 15 mil på ett dygn. Den skiljs från våra andra sälar på sin storlek och framför allt på den långa, raka nosen med näsöppningar som sitter brett isär.

VAR: Utmed hela Sveriges kust, men är vanligast i Östersjön.

KNUBBSÄL

Trivs bäst i lite grundare vatten nära land, vilket det engelska namnet *barbour seal* (hamn-säl) avslöjar. Sälen med det lite ärligare och mer beskrivande namnet kan bli upp till 2 meter lång och har ett betydligt »knubbigare« huvud än gråsälen.

VAR: Framför allt längs västkusten och i södra Östersjön.

VIKARE

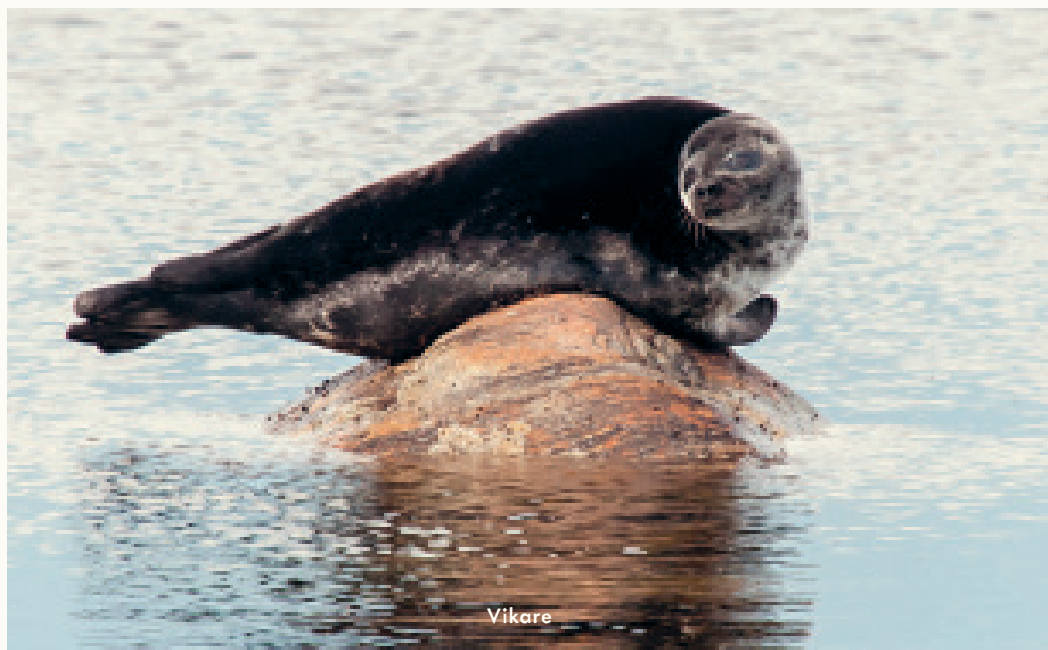
Vår mest svårsedda och minsta säl – den är bara ungefär hälften så stor som gråsälen. Den har en ännu kortare nos än knubbsälen och fläckarna på kroppen avgränsas ofta av en vit ring, vilket gjort att arten även kallas ringsäl.

VAR: Längst upp i norra Östersjön. Vill helst ha istäcke och är därför hotad av den globala uppvärmningen.

Knubbsäl

Lite förenklat kan man säga att vikare och knubbsäl avlöser varandra längs Sveriges vatten. Vikaren finns i Bottenviken ned till Svealand. Knubbsälarna, som är betydligt vanligare, lever framför allt i vattnen utanför Öland och Småland och på syd- och västkusten.

Vikare

SAMTAL MED BARN OM VINTERN

Prata med barnen om vad olika slags djur kan tänkas äta på vintern. Det viktigaste är inte att barnen ska få reda på fakta – tanken är att väcka funderingar kring hur djur har det när det är kallt och hur de gör för att klara vintern när det är svårare att hitta mat.

FRÅGA: Hur hittar fåglarna mat på vintern?

SVAR: Många fåglar klarar sig genom att äta larver och insekter som gömmer sig i små springor i barken på träd eller under löv på marken. Fåglar som äter frön och nötter har lättare att hitta mat. Vissa, såsom nötskrikan, samlar på sig mat under hösten som den trycker in i olika hål och skrymslen. På vintern gäller det att komma ihåg var all mat gömdes. Forskning har visat att en liten tita kan minnas fler än tusen gömställen.

En del fåglar försöker inte ens klara sig här på vintern. Fiskgjusen flyger söderut till varmare länder som inte har is på sjöarna, och småfåglarna som äter insekter flyger runt och letar efter mat i södra Europa eller Afrika hela vintern innan de kommer tillbaka hit på våren.

FRÅGA: Hur klarar sig andra djur på vintern?

SVAR: Djur som inte jagar utan på sommarhalvåret betar gräs och blad byter meny på vintern. Då äter de exempelvis lavar eller knoppar på tallar och granar. Det är ju det enda som finns i naturen för dem. Ekorren äter nötter, skott och frön, som är lättare att hitta, inte minst om man kan klättra lika bra som en ekorre.

Igelkotten som äter larver och maskar kan ju inte flyga söderut som fåglarna och det skulle ta alldeles för lång tid för den att gå till varmare länder. Nej, den går i ide istället och sover sig igenom den kalla årstiden. På så sätt behöver den inte äta mat. Det är ganska vanligt att djur går i ide eller dvala. Det gör även brunbjörnar, ormar, en hel del insekter och grävlingar. På våren, när det finns mer mat, vaknar de igen. Det är ungefär som att ha en mat- och sovklocka som ringer för sömn på hösten och för mat på vårintern.

När våren kommer träffas alla djuren igen – de som sov, de som flög iväg och de som varit vakna.

VINTERFÅGELBINGO

Att spela bingo i naturen är enkelt. Kopiera den här sidan eller ta ett foto av den med mobiltelefonen och använd bildvisningsprogrammet för att sätta kryss över de arter ni ser. Ropa »Bingo!« för varje rad som fylls. På nästa uppslag kan ni läsa mer om fåglarna och var ni kan hitta dem.

NÖTVÄCKA

TALGOXE

KOLTRAST

KRÅKA

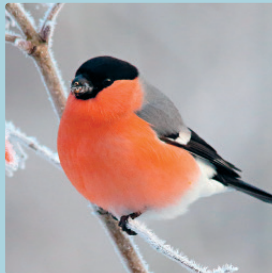
SKATA

BLÅMES

GRÖNFINK

DOMHERRE

TRÄDKRYPARE